

Образа

Борис Антоненко-Давидович

ОБРАЗА

Останнім виголосив новорічний тост молодий прокурор. На його енергійному, задоволеному обличчі, що видавало його більше за фізкультурника, ніж юриста, зайнялась задирлива лукава усмішка, і він високим, зовсім не прокурорським тенором сказав:

— За те, щоб наступного року мені було найменше роботи!

Тост сподобався всім, і його жваво підхопили, хоч за столом сиділи різні люди і багато з них познайомились між собою тільки щойно.

Цю різнокалібровість гостей, серед яких молодий прокурор і його красуня дружина та ще якийсь поет-нетяга були запрошені вперше, а інші ще не перезнайомились як слід, важко було згуртувати в одне щільне коло, дарма що господарі докладали до цього всіх сил. І тільки дотепному прокуророві пощастило об'єднати своїм виступом усіх, і за столом зав'язалася жвава загальна розмова. Заговорили про злочинність і її причини, висловлювали пропозиції щодо заходів боротьби з нею, господар, лікар-невропатолог, наголошував на психопатології і спадкових факторах, змусивши цим красуню прокуророві що, як виявилось далі, сама була нарсуддею, згадати про теорію Ломброзо і цим вразити багатьох. Одне слово, знялася гаряча дискусія, серед якої непомітно перескочили з причин злочинності до питання про самий злочин. Хтось висловився, що за найбільший злочин у наші часи треба вважати образу — нема, мовляв, нічого гіршого, як образити те найдорожче, що є в Радянському Союзі — живу радянську людину. Веселий блакитноокий прокурор, що протягом вечері більше випитував інших, ніж висловлювався сам, частково погодився з цією думкою, але одразу ж хитрувато усміхнувся й спитав:

— Але що, власне, є образа? Дайте мені точне визначення, щоб я міг діяти правильно, як прокурор, бо інакше я можу порушити справу проти кожного з вас.

Прокурор засміявся, але тут забрав слово давній приятель господаря, підтоптаний уже професор хірургії, який досі більше приділяв уваги коньяку та шматочкам цитрини, переконуючи і свого сусіду поета перейти з горілки на коньяк. Поет, якого, крім господарів, ніхто тут не знав і поготів не читав його віршів, був заклопотаний і через те побоювався коньяку. Він ще вчора склав заримований спіч і тільки чекав слушної нагоди, щоб виступити, та зараз його охопив сумнів, чи дійде до присутніх його спіч, складений в дусі українського народного гумору, а, крім того, фантазію поета бентежила врода прокурорової, з якої він безцеремонно не спускав очей. А тим часом професор з пам'яті цитував усміхненому прокуророві адвокатську тираду за Толстим:

— "Я завжди з глибокою вдячністю дивлюся на су-дейських, бо тільки завдяки їхній безмірній ласці та великій поблажливості ми з вами не сидимо під замком. Адже

кожного з нас на підставі закону можна завжди легко запроторити в тюрму!.." Га? Ні, далєбі, старий Лев не помилявся!

Прокурор голосно зареготав, але господар і його дружина мовчки тривожно перезирнулися. Професор, який сьогодні несподівано, після десятих років розлуки, зустрівся тут з товаришем студентських літ інженером-енергетиком, був розчулений і явно перебрав уже коньяку. Господарі побоювалися, щоб дивак професор не перейшов далі на двозначні анекдоти, а через те господар, який завбачливо сидів поруч старого приятеля, скwapно підвівся.

— Хвилинку, хвилинку, Іване Петровичу! — і повернувся до прокурора: — Ви питаєте, що таке образа? Образити — це закинути людині те, що їй зовсім не властиво.

— Цебто? — не зрозумів прокурор, і господар одразу ж пояснив:

— Ну, наприклад, я не люблю алкоголю, а мені закидають, ніби я потаєнний п'яниця; я ненавиджу хабарництво, а мене самого назвали лапошником...

— Нічого подібного! — рішуче заперечив професор, який був сьогодні в ударі і якого через те не так легко було вгамувати... — Зовсім не те! Я беру, наприклад, хабарі. Це знаю я, знають і інші. Але мені здається, що цього ніхто не помічає, та мені й самому не хочеться собі признатися в цьому. І от з'являється якийсь індивідуум і починає мене з якоїсь нагоди лаяти. Він називає мене інтриганом, компілятором, неуком, а я сиджу собі й посміхаюся. Чому? Бо і я сам, і всі інші знають, що це брехня, яку до мене не приклеїш. А от скажи він мені спокійно, навіть ніжно скажи, перепрошуючи, що я, мовляв, — лапошник, "лапку", вибачте, потихеньку беру, і я враз скиплю! Чому, психопатолог?

Професор переможно глянув на господаря і, не дожидваючи відповіді, урочисто проказав:

— Бо мені наступили на мій єдиний і найболючіший мозоль!

— Хвилинку, хвилинку! Це неправильне узагальнення, — запротестував господар і взяв професора за лікоть, але професор не хотів і слухати його заперечень.

— Ні, друзі. Це все не те! Коли ви хочете по-справжньому зрозуміти, що таке образа, як можна смертельно образити людину, ви спитайте от його, — і він простягнув руку через стіл, указуючи на дальній кут столу, де сидів проти прокурорової дружини його студентський товариш, майже нікому тут не знайомий інженер-енергетик. — Сашо! Сашуню! Розкажи їм, будь ласка, як тебе образила жінка директора тресту! Ота "богиня"!

І професор простягнув обидві руки до худорлявого скромного чоловіка з розумними, але стомленими очима, який сидів мовчки й, одсунувшись від недопитої чарки, замислено кутив сигарету. Він, видимо, належав до замкнених натур і від загальної уваги трохи знімався. З легким докором подивився на професора, але, коли серед багатьох вигуків "просимо" інженер почув голос прокурорової, він опанував себе і ще раз мигцем глянув на її темно-карі оксамитові очі.

— Розкажіть! — м'яко попросила прокуророва, одразу, як жінка, відчувши скерований на неї, чимось особливий погляд. — Я теж юрист, і мені цікаво послухати

про справжню образу.

— Цебто як — юрист? — здивувався інженер, який думками витав десь дуже далеко.

— Я — народний суддя, — пояснила прокуророва, з цікавістю розглядаючи незнайоме їй інженерове обличчя.

Інженер пильно глянув на прокуророву, нервово погасив на попільничці недокурену сигарету й сказав:

— Добре! Я розкажу, як мене двічі в житті тяжко обі-крадено й ще тяжче ображено, але перше ніж про "богиню", я мушу сказати про Бога.

— Чому ж двічі? — здивувався професор, але враз захопився і, дарма що за столом зайшла тиша, різко застукотів виделкою об тарілку: — Увага! Слухайте!

Інженер присунувся до столу й почав:

— Перший раз мене ображено в дитинстві. Батько мій був звичайний слюсар у такій собі поганенькій майстерні невеликого повітового міста, яка звалася чомусь чавуноливарним заводом. Найбільшим, як ми тепер кажемо, досягненням цього "заводу" була чавунна огорожа навколо собору, де батькові випало багато клопоту з хрестами на шпичаках, які часто одламувались. Я не скажу, що батько мій був атеїст (йому просто ніколи було за роботою гаразд подумати над цим), але я не назвав би його і релігійним. Я ніколи не бачив, щоб він молився вдома; до собору (бо це була найближча церква) він ходив тільки двічі на рік — на Різдво й Великдень, а попів явно недолюбливав. Через те, коли перед святами попи ходили з молитвами по домах, вони звичайно обминали нашу квартиру. Мати, як і більшість жінок тоді, молилась і говіла, але я не пам'ятаю, щоб вона колись вчила мене молитов. І от, незважаючи на це все, я дитиною був дуже релігійний. Що спричинилося до цього, хто на мене так вплинув — я й досі не можу собі пояснити гаразд, бо в сім'ї була купа дітей, батько цілісінький день на роботі, а мати за піччю та безнастанним пранням і шиттям на дітей не мала просвітку. Я знав молитви, але взагалі молитись я любив більше не в церкві, де мені часом теж бувало нудно, а в полі, в гаю, на березі річки, одне слово, там, де була тільки природа і я. Отут мене охоплював якийсь екстаз і я вдавався до свого Бога. Я забував тоді про молитви і говорив з Богом простими, але щирими, з самої глибини душі словами. Я просив у Нього неможливого: то, щоб мій тато й мама ніколи не вмерли, то щоб у моєї меншої сестрички Катрусі зникло на оці більмо, то щоб Бог допоміг мені вступити в гімназію. Якщо мені було тяжко на душі, я просив, щоб Він забрав мене мерщій до себе. Я обіцяв Йому за це бути добрим і любити всіх людей. Мій Бог був ласкавим Богом. Ефемерного святого духа у вигляді звичайного голуба я не сприймав, а Божого батька — Саваофа — я не любив за те, що Він для чогось послав на землю мучитись свого лагідного сина Христа, хоч, безперечно, знав наперед, чим це все кінчиться. Мій світлий Бог, який так любив дітей, усім прощав усе і сам стільки вистраждав, рано чи пізно повинен був зглянутись і вволити всі мої неможливі прохання. Я тільки не міг собі уявити, як то Ісус Христос встигав так швидко виростати. На Різдво народився, а через три-чотири місяці на Великдень Його вже й розіп'ято.

Адже в моїй уяві Він кожного року народжувався, вмирав і воскресав. Але Він був Бог, і для Нього все було можливо.

Реальним зв'язком між цим невидимим, але відчутим Богом і людьми був соборний протоєрей отець Парфеній, чи Парфентій, як звали його в нашому місті. Тепер я схарактеризував би його як православного єзуїта — кращого нічого не придумав, але тоді він був для мене полубогом. Світловолосий, голубоокий, охайно вбраний (він єдиний на все місто носив не капелюх, як інші священики, а блискучий циліндр), він самою вже зовнішністю своєю справляв чарівне враження. Служив у церкві він артистично. Як на те, в нього був гарний баритональний тенор і неабиякі ораторські здібності. Одного разу я почув, як купчиха і казначеева розмовляли під час обідні:

— Гарно служить, але занадто вже театральнo!

Я ніколи не бачив тоді театру і сприйняв це за велику похвалу своєму кумирові. Але сила його була не тільки в театральності, але й у великій уважності до кожної дрібниці. Коли на вулиці, зустрічаючись з отцем Пар-фентієм, я ще здалека скидав шапку й низько вклонявся, він незмінно підіймав злегка свій циліндр і, привітно всміхаючись, вклонявся й сам. І так робив він до всіх: великих і малих, значних і простих. Коли якось на клечані свята він вийшов наприкінці обідні з хрестом і великим букетом на амвон, а я саме ревно молився коло амвона, отець Парфентій, помітивши це, ласкаво усміхнувся своєю божественною усмішкою, погладив мене по голові й подарував мені букета. Я трепетно приніс букет додому й побожно поставив під іконами у найкращому глечики. Мене тільки дуже вразило, що на третій чи четвертий день букет почав в'янути: священні квіти не повинні були вмирати. Я не пам'ятаю в своєму дитинстві світлішого дня, як той, коли перед Великоднем, з нагоди закінчення соборної огорожі, де, як я казав, батько багато попрацював біля хрестів на шпичаках, отець Парфентій прийшов з молитвою і до нашої хати!

Так, це був посланець самого Бога. Якби мені, десятилітньому хлопчаківі, хтось сказав тоді, що отець Парфентій, як і всі люди, був колись теж малий, пустував, гасав по вулиці, бився з іншими дітлахами, я не повірив би. Він, безперечно, був завжди таким, як я його бачив, і в такому ж самому вигляді він народився колись чи, скорше, якось зійшов живий з неба. То тільки, як і Бог, він мав людську подобу, а все інше в ньому було божественне.

Хоч моя віра була моїм внутрішнім таємничим світом, куди я нікого не пускав, та батько все ж помітив мою релігійну запопадливість і одного разу, коли я, вставши по обіді з-за столу, ретельно хрестився на образи, пробурмотів напівжартома, напівсердито до матері:

— Ой гляди, як би з нашого Сашка не вийшло дяка!

Я мовчки простив батькові його зневагу і ще більше утаємничився.

Хто зна, до чого б довів мене цей своєрідний дитячий фанатизм, якби мою віру не розбив сам же отець Парфентій. Розбив раптом і назавжди, сам про те й гадки не маючи. Це сталося у Великодню ніч того року, коли навколо собору поставили вже нарешті ту чавунну огорожу, про яку я вже розповідав. Християнську легенду про

останні дні, арешт, допит, суд і страту Христа я не тільки добре знав, але й увібрав у себе, поширив та поглибив її своєю фантазією, і вона тяжко впливала на мою дитячу психіку. Увесь білий тиждень я ходив не подитячому замислений і сумний. Я переживав разом з своїм Богом і тривожне передчуття близької катастрофи, і зраду Юди, і зречення Петра, і ганьбу в Шпатовому палаці, і розпач останньої путі на Голгофу.

В ці дні я усамотнювався, майже нічого не їв, коротко й неспокійно спав і взагалі був недалеко від того стану екстазу й самозречення, в якому релігійні фанатики дожидали на арені Колізею хижих левів або пізніш ішли на вогнища інквізиції. Мені самому хотілося вмерти з моїм безпорадним, зрадженим і покинутим Богом, і якби тоді отець Парфентій сказав мені, що Бог кличе мене до себе через петлю, я, не вагаючись, навіть з радістю надів би собі на шию зашморг...

Страсні п'ятниця й субота, коли мій Бог був уже мертвий, а земля осиротіла, видалися мені того року надто тяжкими. Я, видимо, передчасно розвивався розумово, і це зле позначилося на моїй нервовій системі. Коли батько на прохання матері пішов надвечір у п'ятницю різати на вгороді півня, я, перемагаючи незрозумілі мені сором і страх розкрити таємниці своєї віри, кинувся благати батька пожаліти півня й лишити йому життя. Батько здивовано обернувся до мене:

— Тю! Чи не здурів хлопець? Та це ж заради Великодня! — і, розуміється, зарізав півня. В сльозах розпуки я побіг з дому; але й на вулиці я раз у раз бачив вози з боєнь, на яких везли обсмалені туші заколотих кабанів, з потворно роззявленими пащами й закривавлену яловичину. В тисячах смертей невинних тварин і птахів люди відтворювали голгофську трагедію, щоб святкувати воскресіння того Бога, який заповідав не проливати крові й любити та милувати все живе. Я був близький до розпачу, від якого мене рятував, мабуть, мій дитячий вік з його здібністю швидко перемикається на інші враження та ще свідомість того, що на землі, позбавленій скараного Бога, лишився ще отець Парфентій — його представник і заступник. Уже хто-хто, а він, безперечно, не їсть на Великдень м'яса нещасних півнів та поросят, що їх так безжально різали люди! Він, як і Христос із своїми учнями, очевидно, живиться тільки пшеницею, медом та акридами. Ввечері в страсну суботу я старанно зробив Усе, що загадала мені мати: нарубав на цілий тиждень дров, щоб не грішити роботою на свята, наносив цілу бочку води, попідмітав двір, повиносив з хати сміття, помився, одягнув єдину свою святкову синю сорочку з білими гудзиками і поспішив до собору. Хоч лишалося ще добрих дві години до дванадцятої, коли після крові й бруду Голгофи, страждань і смерті, мав знову, як і щороку, вийти з темряви могили мій ясний, добрий, непереможний Бог, але я спішив. На півдні у нас рано починається весна, і у Великодню ніч здебільшого буває вже тепло. Мені не хотілося передчасно розхлюпати той урочистий настрій, що наростав у мені, і я, на хвилину заглянувши до церкви, де з криласа долинав чийсь монотонний гугнявий голос, мерщій вийшов надвір, де вже навіч воскресала природа, а в темному небі незабаром мав воскреснути і Бог. Блукаючи знічев'я по соборному цвинтарю, я, сам не знаю як, зайшов на подвір'я отця

Парфентія, що одною стороною межувало з цвинтарем і навіть мало туди вихід через маленьку, завжди одчинену хвіртку. Мені раптом заманулося побачити свого кумира, який ось-ось провістить людям воскресіння Христа. Я уявляв собі його зараз у побожній позі, як на релігійних картинах з підписом: "Моління про чашу" або "Душа моя тужить смертельно", і, щоб краще було видно у високі вікна, я видерся на низький уже після зими стос дров. Добре роздивитися мені заважав серпанок спущених штор, але те, що я побачив, уже збентежило мене. Отець Парфентій і гадки не мав молитись чи тужити. У святковій фіолетовій рясі з муаровими переливами й золотим наперсним хрестом, він стояв лицем до вікна і, масно позираючи на заповнений стравами великодній стіл, давав вказівки попаді й куховарці, де ставити смажене порося з червоною крашанкою в писку, індика, шинку, сальтисон... Я затримав дихання, не ймучи віри своїм очам: так от які пшениця й акриди у святителя! Те ж саме м'ясо, що й скрізь, ті ж самі замордовані тварини й птахи, — розпучливий рев під ножом, вимушена смерть, прах боєнь, та ж сама Голгофа...

Раптом отець Парфентій чогось скрушно захитав головою, взявся за живіт і зник. Я не встиг ще розібратися в безлічі протилежних думок, що виринули в мене від баченого, як надвірні двері рвучко розчахнулися і в просвітку їх я побачив отця Парфентія. Притримуючи однією рукою хреста на золотому ланцюзі, а другою підбираючи довгі поли ряс, він покvapливо зійшов з ганку й попрямував через двір. Не стільки для того, щоб він мене не помітив, скільки, мабуть, з крайнього подиву, я присів на дров'яному стосі. Хоч за хвилину й скрипнули на заржавілих петлях дверцята й почулося човгання ніг по підлозі, під якою була лунка порожнеча, але я не міг повірити, що мій отець Парфентій побіг до вбиральні. Звичайна людська потреба, властива всьому живому на землі, ніяк не вкладалась у тілесну оболонку представника Бога на землі. Це скидалося на кошмар. Щоб пересвідчитись, я крадькома підійшов до невеликої халабуди без вікон. Сумніву не було: полубог був такий же земний, як і всі грішні... Щоб остаточно переконатись у своєму жахливому відкритті, я підійшов до дверцят і смикнув їх за надвірний гачок. Дверцята були замкнуті, і зсередини почувся густий удаваний кашель. Це кашляв він, власне, вже не він, небесний отець Парфентій, а звичайний блазень, що зненацька так образив моє найдорожче — мою непорочну наївну віру... Не здаючи собі справи, для чого це роблю, а скорше машинально, я накинув надвірний гачок на клямку й звільна подався геть. Позаду в темряві зовсім по-земному вже репетував Парфентій:

— Це що таке? Що за йолопські пустощі? Негайно ж одімкнути! От я т-тобі!

Я не повернувся назад, але й не побіг уперед. Чого бігти? Хіба то Парфентія замкнув я? Я замкнув свою спустошену, ображену, скривджену дитячу душу!..

Все далі й далі йшов я тоді від собору, сам до себе говорячи, як маніяк:

Ні, ні, нічого

Нема святого на землі!

Дедалі від церкви ставало безлюдніше й темніше, і лиш десь угорі, на безхмарному мовчазному небі, загадково підморгували мені далекі зорі...

Інженер зітхнув і закупив нову сигарету.

Господині не подобався натуралізм розповіді, і вона спішно пустила в другій кімнаті радіолу, запрошуючи охочих танцювати. Гості повставали з-за столу, лиш господар, професор, прокурор з дружиною та поет лишилися у їдальні й ближче присунулися до інженера.

Господар-невропатолог хотів спитати оповідача, чи не було в його роду алкоголіків, істеричок або людей з маніакальними ідеями, а прокуророві хотілося дізнатися, чи не було знову коли повороту до релігійної містики, аж тут зненацька вихопився поет, який, забувши про спіч і вірші, став безпосередньою людиною і в захваті вигукнув:

— Та це ж сюжет! Чудесно!

Тільки прокуророва довго й замислено дивилася на інженера й нарешті тихо спитала:

— А вдруге хто вас образив? Вона?

— Вона, — ще тихше відповів інженер і спідлоба глянув на гарні очі прокурорової. Потім глибоко затягнувся сигаретою і сказав: — Я розповів вам цю смішну, а водночас і трагічну для мене історію для того, щоб ви уявили собі, яким вразливим суб'єктом ріс я і на які химери був здатний. Без цього ви, може, не зрозумієте мене далі.

Коли повмирали одне за одним мої батьки, наша родина розповзлася, хто куди. Мушу признатися, що смерть батька я пережив легше, ніж смерть моєї віри, Бог якої так і не воскрес для мене по сьогоднішній день. Але остання смерть — смерть моєї матері, до якої я почував любов і певні обов'язки, — остаточно вибила мене з колії і змусила подумати про подальше своє влаштування. І я активізувався. Моя життєва мудрість тодішнього двадцятилітнього парубчка трималася на чотирьох китах: 1) голого не обдеруть, 2) мокрий води не боїться, 3) біда біду перебуде — одна згине, друга буде і 4) пролетаріатові нема чого втрачати, окрім своїх кайданів, а здобути він може цілий світ. Це був увесь мій багаж, з яким я і стрибнув з глухого провінціального міста в невідоме і опинився в Києві. Тут я став уперто думати про вищу освіту, хоч досі не мав і закінченої середньої, але зате мав у руках невеликий фах. Я успадкував його від батька, який ще перед імперіалістичною війною кинув свій задріпаний "чавуноливарний завод" і перейшов на щойно відкриту електростанцію. Ця електростанція, відкриття якої так урочисто відсвяткували в нашому повітовому місті, була не набагато потужніша за наші теперішні колгоспні, але діло було нове, і батько з запалом неофіта взявся за нього. Незабаром він став там електромонтером і запалив електрикою й мене. Спочатку я потай проводив досліди в нашій квартирі, всуваючи в штепсель обривки дроту, щоб потішитися блакитною іскрою, чим украй пантеличив нетягу-батька, який ніяк не міг добрати причин частих замикань у нас, далі я заходився коло саморобних реостатів, вольтових дуг і акумуляторів. За якийсь час я почав допомагати батькові, а після його смерті і сам працював на електростанції. Це придалося мені в Києві не тільки попервах, а й згодом, коли я закінчив робфак і став студентом політехніки. В той час був саме в розквіті неп і після злиднів воєнного комунізму люди спрагло кидалися не стільки вже на їжу, як до елементарного

комфорту. Залізні грубки-буржуйки замінило парове опалення, чадні каганці — електрика. Вітрини крамниць рясніли продуктами й товарами, на вивісках часто мигтіли слова "трест", "комбінат", "об'єднання". Як і всім іншим людям, мені теж набридло періодично недоїдати й вбиратись абияк, тому я й тепер, незважаючи на студентську стипендію, охоче брався при нагоді за роботу електромонтера, щоб дещо собі підробити. Я жив тоді з Іваном Петровичем у дерев'яному флігелі, в більше ніж скромній, ніколи не опалюваній студентській кімнаті. З Іваном Петровичем ми добре припасувалися один до одного: він охоче брався за наші спільні нескладні господарські справи, а я без заперечень роздягався до тіла, щоб дати змогу майбутньому професорові хірургії зміцнити на моєму кощавому тулубі свої знання з анатомії.

Інженер тепло усміхнувся до протилежного кінця столу, де сидів, одкинувшись на спинку стільця, притихлий професор.

— У дворі мешкали люди нашого типу — це студенти, кілька робітників, праля, дрібні службовці і якісь два безробітні. Гарний триповерховий будинок, що виходив на вулицю, оселяла поважна публіка, яка вже мала стале місце в житті й була забезпечена. Ми звали їх усіх поспіль непманами, хоч там, крім компаньйона одного комісійного магазину, антиквара і якогось постачальника, жили — директор тресту, оперна співачка й кінорежисер. Між ними й нами була виразно помітна соціальна межа і, я сказав би, — мало прихований класовий антагонізм. Так чи так, а то були люди з прізвищами, ба й з ім'ям та по батькові, а ми — просто мешканці. Одного разу вродлива, за останньою модою вбрана жінка, що вийшла з парадного під'їзду того "непманського" будинку, зупинивши мене, спитала:

— Ви, здається, мешканець з нашого двору? Чи нема поміж вас електромонтера?

Як бачите, сама вже форма звертання цілком відповідала непманському вмістові того будинку на вулицю. "Мешканець", "поміж вас"! Моє пролетарське нутро насторожилось, готове грубо замкнутися перед нею, але...

— Мені так треба монтера! — сказала жінка й усміхнулася, показуючи своєю усмішкою і свою безпорадність в електричних ділах, і крайню потребу в електромонтері, її звертання було мені ковінькою на руку: і підробіток буде, і далеко ходити не треба. Але що це важило, як порівняти з її прекрасною усмішкою! Усмішкою мадонни! Ох, як вона вміла усміхатися!..

Інженер знову закурив, крадькома глянувши на про-куророву, а розчулений спогадами професор зворушено сказав з свого місця:

— Свята правда! Воістину — мадонна!

— Треба сказати, що я в ту пору був у питанні стосунків двох статей не тільки недосвідчений, сором'язливий наївнячок, а й непорочний отрок. Та роки брали своє. Що там не кажіть, а мені вже йшов тоді двадцять третій рік, і я не тільки спрагло придивлявся до стрічних дівчат, а й став замислюватися над ідеалом жінки. Дитяча схильність до фантазування й перебільшення позначились і тут. Свою майбутню подругу я уявляв собі в по-таємних мріях якщо не у вигляді Перовської, то, в усякому разі, й не нижче тургенєвської Єлени або пушкін-ської Татяни. Та що робити, коли в

Перовських не було потреби в новому житті, Єлени й Тат'яни перевелись, а тип нової героїні ще тільки формувало тоді життя! Так чи так, а я не мав для свого ідеалу готового зразка і лиш помацки шукав його. І раптом — ця усмішка мадонни, що могла б приборкати й бувалого в бувальцях лева-зальотника, а не такого пущьверінка в цих справах, як я. Згодом, коли мені повернулася нарешті здібність нормально мислити й об'єктивно оцінювати, я знаходив у а зовнішності й багато чого недовершеного: трохи заширокий рот і затонкі губи, дещо зависока фігура.

Оповідач, немовби порівнюючи, пильно подивився на обличчя прокурорової і сумно додав:

— Можна було б прискіпатись і до трохи широких її брів, які я з начитаної наївності звав у мислі "соболиними бровами". Вона була старша від мене років на п'ять. Але очі й усмішка (а вона усміхалася майже самими тільки очима) були в неї справді незвичайні. Мабуть, у той самий момент, коли вона, питаючись про монтера, вперше усміхнулася мені, я і закохався в неї. "Закохався!" Це занадто банальне слово, щоб передати той нестерпний стан благоговіння, екстазу й разом з тим тяжкого усвідомлення своєї нікчемності, непридатності й рокової з самого початку безнадії... У кого це я читав чи чув:

Так ніхто не кохав,

Через тисячу літ

Лиш приходить подібне кохання...

— Це в Сосюри, у Володі! — радісно підказав з місця поет і зашепотів щось професорові, але той замахав руками:

— Не заважайте!

— Може... — байдуже погодився інженер і казав далі: — Так от десь таке ж кохання, що буває раз на тисячу літ, і охопило тоді мене, чи краще — паралізувало мене всього. Як загіпнотизований, я пішов за нею на їхню квартиру в "непманському" будинку, боячись яким-не-будь необережним рухом допустити блюзнірство в тих божественних покоях, де жила ця незрівнянна жінка. Вона, очевидно, показувала мені, де треба поставити нові штепселі чи замінити старі вимикачі, але я не розумів її слів і майже нічого не бачив перед собою. Я тільки відчував коло себе її — неможливо прекрасну й ніколи недосяжну.

Нестямний від щастя, я побіг додому по інструмент та матеріал і, не переодягаючись у робочу спецівку, за п'ять хвилин повернувся назад. Але це була мука, а не робота: мені страшно було зривати з стін старі розетки й забивати в них нові, бо в цих же стінах жила вона, до того ж, занепокоєний і ніяковіючи, я раз у раз несміливо перепитував її, де і що міняти та ставити, бо всі її попередні вказівки не дійшли до моєї свідомості. Мабуть, я видався їй недорікуватим телепнем, бо, з кінцем, їй, видимо, набридло моє перепитування, а незграбні повільні рухи, через які так тихо посувалася моя робота, навіть почали дратувати її, і вона не втрималась, щоб сказати:

— Ох, який же ви нетямущий і як це все у вас — повільно!

Від кого іншого, я, безперечно, не стерпів би і належно відповів, а туг я ще більше

зняжковів і в мислі лаяв не кого іншого, як самого себе за те, що мимоволі розсердив незрівнянну... (Богам вільно гніватись і зласкав-люватись, але горе смертному, що накликає на себе гнів богів!) Одне слово, червоний від зняжковіння, змучений від довгого напруження, розчавлений власною нікчемністю, забруднивши геть свій єдиний вихідний костюм, я з бідою, нарешті, закінчив роботу і став збирати інструмент. Незрівнянна, видимо, теж стомившись від моєї довгої присутності, звільна вийшла з кімнати, так і не спитавши мене, ні хто я, ні як мене звати. За хвилину домашня робітниця винесла мені за роботу червінця. На ті часи це була нечувано щедра заплата, але я не зрадив з неї: хіба беруть за плату за службу богам! Я завагався, добираючи пристойного способу відмовитися від грошей, але ошадлива домробітниця зрозуміла мене інакше:

— Чи вже ж — мало? Та й що зробили такого?

— Що ви, що ви! Навпаки, це дуже багато грошей за цю роботу! — зовсім розгубився я.

— Ну, тоді дякуйте та й беріть собі, — сказала зверхньо домробітниця, вважаючи й собі мене за якогось прищелепуватого. Я все ж не знав, як мені уникнути цієї королівської щедроти, а в цей час двері з суміжної кімнати відчинилися, і я побачив обличчя незрівнянної, на якому здивовано підвелися "соболині брови". Жажнувшись на саму думку, що їй може здатися, ніби торгуюсь, я схопив хрусткий папірець і мерщій подався геть. Мої зволожені очі зафіксували при цьому на мить її стомлену, ледве помітну усмішку, призначену, очевидно, тільки мені, бо позад мене були лиш замкнуті двері, і я знетямився знову від щастя.

І ось почалася нова смуга мого життя, коли я так одмінився, що Іван Петрович, який спочатку тільки тривожно приглядався до мене, нарешті став благодіти піти з ним до поліклініки.

— Свята правда! — знову ствердив професор.

— Я, безперечно, був хворий, але я добре знав, що на мою хворобу нема ні лікарів, ні ліків. Це не зрозуміло мені самому почуття так пойняло мене, що я не тільки занедбав усякі товариські стосунки, навчання та різні обов'язки, але й фізично почав гаснути на очах. Я попелів від вогню власного почуття. А головне, я не тішив себе ніякими надіями ні на що. Я дізнався, що вона є дружиною директора якогось тресту, про котрого з повагою і заздрістю не раз говорили у дворі мешканці. Двічі чи тричі я з жагучою цікавістю бачив і самого його, коли він вилазив із трестівської автомашини, повертаючись додому. Нічого незвичайного я не знайшов у ньому: типовий відповідальний працівник, з манер і обличчя, видати, — простого походження. Я навіть не ревнував: він був занадто земний, щоб я міг ревнувати. До того ж і моє кохання було, так би мовити, неземне, в ньому не було ні хтивості, ні прагнення підкорити собі, ні будь-якої перспективи. І все ж таки це було кохання, що давало мені надмірне щастя. Щастя від того, що ця жінка живе зі мною на одній планеті, що я бачив її і був коло неї. Мені нічого від неї не було потрібно, тільки бачити її, та й то здалека, так, щоб вона й не помітила мене: страшно-бо смертному глянути в божє лице! Але й такі випадки

бували рідко, зненацька...

— Як у купрінському "Гранатовому браслеті"? — спитала нараз прокуророва, що, підперши обома руками за скроні голову, не спускала очей з оповідача.

— Дуже подібно. Я-таки, мабуть, скидався на купрін-ського Желткова, але — модифікованого, розуміється, відповідно до нових умов. Та Желтков був активніший у своєму почутті: він писав своїй богині листи, надіслав навіть на подарунок гранатовий браслет: я ж пальцем не ворухнув, щоб жінка, яку я так любив, дізналася про це. Моє кохання було суто споглядальне і від цього, мабуть, ще глибше й тяжче. Я кажу, що не ревнував її навіть до чоловіка, хоч зустрічатися з ним мені все ж не хотілося. Але побачити всіх інших людей, близьких до неї, давало мені певну радість. У неї була чотирилітня гарна дівчинка Вірочка, і я тішився, стежачи з вікна квартири, як Вірочка бігає по двору. Я навіть радів, зустрічаючи її домашню робітницю Теклю.

— А ви знали, як звуть її саму? — спитала, не знати чого зашарівшись, прокуророва. Але інженер не помітив цього, бо саме запалив сірника, щоб прикурити.

— Аякже! Сам того не помічаючи, я збирав про неї все, що тільки можна було дізнатись у дворі. Але це все була тільки механічна оболонка, яка мало що могла мені додати до її зовнішнього прекрасного образу, а її внутрішній, не доступний мені світ моя неможлива фантазія заповнювала всілякими чеснотами. А звали її — Магда Едуардівна Рознатовська.

Дружина прокурора низько схилила голову, уникаючи зустрічатися поглядами з оповідачем.

— Я не уявляю собі, до чого б це довело, бо моє почуття було таке ж хворобливе, як і релігійність у дитинстві, але розв'язка прийшла сама собою. Напередодні — і зараз пам'ятаю — 1927 року, коли ми з Іваном Петровичем збирались уже рушати на другий кінець міста зустрічати в нашому студентському товаристві Новий рік, у флігель прибігла захекана Текля і без попередження влетіла в нашу кімнату.

— Ой ідіть скоріш, бо електричність погасла! Тут скоро гості прийдуть, а в домі темно! Сама Магда Едуардівна просили... і щоб скоріше!

Після того пам'ятного дня, коли я вперше побачив усмішку мадонни, мене більше не кликали туди. Чи не було потреби, чи вона знайшла спритнішого за мене монтера — не знаю. Але я весь час мріяв, що колись вона та покличе мене, і в мислях готував себе, щоб удруге не повести себе таким тюхтієм, як перше. І раптом мене кличуть туди! Сама вона просить прийти! Я сприйняв це як ласку неба, якому давно вже не вірив, і, захопивши в кишені запобіжники, ізоляційну стрічку та дріт, побіг за Теклею. Про Івана Петровича, товаришів і спільну зустріч Нового року я враз забув і згадав тільки тоді, коли Іван Петрович гукнув мені:

— Ти ж не барися, бо нас ждуть!

Та що там товариші й увесь світ, коли мене ждала вона! Богам служать, не дожидаючи їх прохання, а тут богиня сама кличе, сама просить мене, жде. Хай тільки — як електромонтера, та все ж жде!

— їдь сам, я — потім! — кинув я назад Іванові Петровичу відповідь, а сам раптом

жахнувся від думки, що незрівнянна, вдячна мені за ремонт освітлення, катастрофічно погаслого напередодні Нового року, може навіть залишити мене на новорічну вечерю і я буду бачити її зблизька кілька годин! Це була занадто смілива фантазія.

Сам директор тресту виніс мені засвічену свічку, привітався за руку і дуже чемно попросив поквартитися врятувати їх від "біди". Я не сумнівався, що він запросив би мене до столу, якби...

Однак справа виявилася складнішою. На розподільній дошці один запобіжник перегорів, але заміна його новим не дала світла. Зовні на розподільну дошку струм надходив, — значить, треба було шукати замикання в квартирі. Раз у раз вилазячи на драбину, яку принесла Текля з двору й переставляла мені туг, я з свічкою в руці почав уважно обстежувати проводку. Я облазив уже під стелею передпокій, кухню, велику їдальню, кабінет, але ніде нічого схожого на замикання. В чому ж річ? Я хвилювався й без того, скоро переступив поріг цієї завітної квартири, а невдача ще більше нервувала мене. Кілька разів до мене підходив директор тресту з німим запитанням, але він виявився досить тактовним, щоб не питати мене нічого, а лиш мовчки прямував від мене до свого кабінету, і я чув, як він крутить телефонний апарат (автоматичної станції тоді ще не було). Мабуть, він кликав Ще когось на допомогу. Це ще більше нервувало мене й починало дратувати. А проводка скрізь ціла, й нічого підозрілого ніде нема. Залишалося ще дві кімнати, і я, не дожидajući, поки Текля чи господар поведуть мене, розчинив сам причинені двері й увійшов у дальшу кімнату. Увійшов і заціпенів.

Там, у глибині кімнати, перед трюмо, освітленим двома свічками, стояла напівгола моя богиня, а коло неї поралась якась літня жінка, очевидно кравчиня. Вона тримала в руках якусь матерію, готуючись приміряти, і коли я увійшов, вона мимоволі скрикнула й мерщій заслонила матерією від моїх очей обриси оголеного плеча й грудей.

Дарма, що в приміщенні було досить тьмяно, мені здалося, що я сліпну, і я, міцно заплющивши очі, позадкував до дверей.

Я не бачив, як вона обернулася до мене, як глянула, я тільки почув її голос, звернутий до кравчині:

— Чого ви? Це ж монтер прийшов!

Мене потрясло всього, як від страшного вдару. Я розплющив очі й, замість божественних ліній, узрів потвору, яка не вбачала в мені людини. Я повернувся і тихо, навшпиньки, як від мерця, подався з кімнати. Коли ж я знову почув її голос, скерований тепер до мене: "Можете продовжувати: ви — своє, а ми — своє", — я кинувся геть.

Оповідач обм'як, зітхнув і дістав нову сигарету.

— Питаєте, — що далі? Власне, нічого особливого. Далі починається повільне одужання. Я вискочив тоді, забувши, розуміється, про пальто й шапку (їх Текля на другий день принесла на нашу квартиру). Я не пам'ятаю далі нічого. Мене підібрали десь аж коло Дніпра і приставили до лікарні. Ну, звісно, запалення легенів, щось там із нервами ще, але, як бачите, я очуняв. Тільки більше вже ніколи не вертався в той двір, де стояв "неп-манський" дім.

— Так у чому ж образа? — не зрозумів поет.

— Ображено віру! Будь-яку віру, але — щиру. Ображено віру в людину!.. Це пора вже розуміти! — забурчав сердито професор і встав.

— Ну, ось і все. Отак мене двічі тяжко ображено й обікрадено, — закінчив, усміхнувшись, інженер і глянув на прокуророва, яка все ще сиділа з низько схиленою головою, дивно підсмикуючи лівим плечем. — Перший раз піп украв у мене мого Бога, а вдруге...

Прокуророва дружина різко підвела лице з почервонілими й мокрими від сліз очима й надривно вимовила:

— А моя мати вкрала вашу богиню!

За столом усі сполошилися. Прокурор схопився з стільця, господар пошепки казав дружині, де стоїть валідол, і наливав у склянку води, професор нервово дріботів пальцями по столу й пристукував долонею, а інженер заплющив очі й тер рукою чоло, кажучи:

— Мати?.. Хто б міг думати? Так от воно відкіля така разюча подібність обличчя!

Прокурор простяг дружині склянку з водою і пошепки заспокоював:

— Ну, не треба ж, Вірсю, не треба так!

Але вона вже опанувала себе і, покvapливо витираючи хустинкою очі, твердо сказала інженерові:

— Так, так, це була моя мати, точніше жінка, що породила мене. Вона обікрала не тільки вас, а й мене: вона вкрала в мене моє найдорожче — мою мамульку. З моїм батьком, бачите, сталися деякі прикrostі, коли мені було тринадцять літ. І коли з нами не стало мого чесного, хорошого, але трохи слабохарактерного батька, мати одразу ж удруге вийшла заміж. І уявіть собі — знову за якогось господарника. У неї, бачите, був якийсь суто господарський смак і уподобання. Мене вона охоче віддала бабусі, батьковій матері, бо я б заважала їй у нових умовах. Я тільки тоді зрозуміла, що в мене ніколи й не було матері. Це була і не мамулька, і не богиня, це... ви слушно сказали — потвора. Я — комуністка, і мені нема чого боятися називати речі й людей своїми іменами. Батькові моему після війни повернуто чесне ім'я, але його занадто надломило це все, і він, повернувшись до Києва, невдовзі помер. Та однаково він, як і я, вже не зміг би повернутися до неї. Ваша колишня богиня і моя колишня мати свідомо лишилася під час війни на окупованій території. Якщо вона досі жива, — вона дуже далеко від нас. Але мене вже не цікавить, ні де вона, ні з ким вона. І як донька, і як народний суддя, я засудила її до найвищої кари — зневаги!

1958р.